

Euskararen historian barrena testuak bidaide: zer (ez) diote lekukotasunek euskara zaharraz?

*Euskararen historian barna:
uste dugunetik dakigunera
UEU & Aziti Bihia
Oihaneder Euskararen Etxea
Gasteiz, 2015/10/27*

Urtzi Reguero
Ricardo Gómez (UPV/EHU)

urtzi.reguero@ehu.eus
ricardo.gomez@ehu.eus

(1) Testuen arazoak:

- a. *Dialektologo diakronistaren paradoxa*
- b. Egile ezezagunak: *Refranes y Sentencias, Viva Jesus*, sermoiak, dotrinak...
- c. Testu erlatiboki diatopikoak: Markotegi, Leitzako apaizaren auzia.
- d. Idazle jantziak: Larramendiren eragina eta Bonaparteren testuak.

(2) Lekukotasun motak:

- a. Lekukotasun zuzenak: testuak
- b. Zeharkako lekukotasunak: beste hizkuntza bateko testuetan agertuak:
 - toponimoak, antroponimoak...
 - erreferentziak
- c. Bigarren mailako lekukotasunak: gramatikak eta hiztegiak

(3) Erreferentziak:

“La N alguna vez se pronuncia escondida en las narices, como en oracioΔ, Ardaoa; y para denotar aquella n se debe sobreponer una cifra, desta manera, à modo de nariz Λ” (Pedro Madariaga, *Honra de escribanos*, 1777 [1565]: 253)

(4) Urteren hiztegiaren “herrikoitasuna”?

- a. Automatismoa (Urgell 2002):

acceptabilis.

hargarria. agradagarria. maitágarria. onhetsgárria.

blasphemus, a.

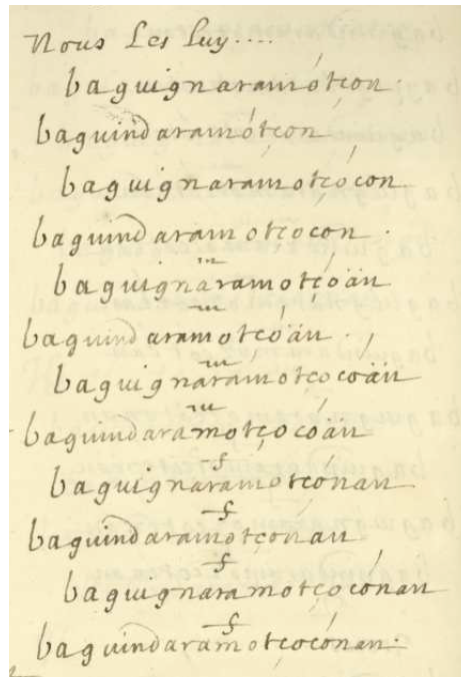
blasfemalária. blasfematçaillea. blasfemio eguillea. madaricatçaillea. madariçio eguillea. burrho eguillea. arnegalaria. arneguguillea. gaizqui mintçatçaillea. bidegabeguillea. desohoratçaillea. laïdatçaillea. difamátçaillea. ohoreramaillea. ofentssatçaillea. injuriatçaillea. ahapaldi gaçto erráillea. madariçio emáillea.

- b. Hitz berriak (Lakarra 1994: 875):

arimegoitza, arrazoinlari, basajainkotasun, bataialari, desaitorra, erdjainko, fraidetegi, katikisatzailen kronikiskribalari, oroiliburu, ostiatoki, obrasmatu, obrasmatzaille, bankarrutgile, bizerrege, dirutoki, parlamentegi, parlamentetxe, dirubankazain, harrimorroilgile, merkaturiazain...

(5) Urteren gramatikako aditzetan ere automatismorako joera (c. 1714: 313r):

Nous les luy [emportions]
 baguignaramótçon
baguindaramótçon
 baguignaramotçócon
baguindaramotçocon
 ^mbaguignaramotçóän
^mbaguindaramotçóän
 ^mbaguignaramotçoçóän
^mbaguindaramotçocóän
 ^fbaguignaramotçónan
^fbaguindaramotçónan
 ^fbaguignaramotçocónan
^fbaguindaramotçocónan

(6) *Arnari* ‘fruitu’:

a. Azkueren hiztegia, s.v. *arnari*:

ARNARI (R-bid), fruto, *fruit*. BAGOARNARI, fabuco, hayuco, fruto del haya : *faine, fruit du hêtre*. ARETŠARNARI, bellota, fruto del roble : *gland, fruit du chêne*. ARTAKARROARNARI, bellota, fruto del encino : *gland doux, fruit du chêne-liège*.

b. *OEH*, s.v. *arnari*:

●*Tr*: Ha sido bastante empleado por los autores meridionales del s. XX. En *DFrec* hay 2 ejs.

**Atsegabearen arnaria (fruto)*. Ayerb *EEs* 1912, 179. *Zeintzuk dira Espiritu Santuaren arnariak (frutuak)? Espiritu Santuaren arnariak amabi onexek dira*. KIKV 35 (KIKG 22 *sorkari edo frutuak*). *Arnari umotuak emon leikezan zugatz eder bat*. Mant *LEItz* 55s. *Ez dago, ba, zugatz onik arnari txar dakarkenik; ezta zugatz iroturik ere, arnari zindo dakarkenik, bere arnaritik zugatza zein dan ageri da-ta*. Ol Lc 6, 43 (Or *zitu*, Ker *frutu*, IBk e IBe *fruitu*). [Pikondoaren] *arnariak (frutuak) billatzera*. Ir *YKBiz* 288. *Eztut gaurgero matsaren arnari onetatik edango*. Ib. 435. *Ugaldu bitez zure landareak. Gero ta arnari mardulagoa bekarte*. Ldi *IL* 86. *Euskel-Idazleak yo ditezke nere aburuz Eusko-Pizkundeak ekarritako arnari edo frutu bikañenetakotzat*. Ib. 146. *Lurrak lekarkezan zitu, arnari edo frutuak*. Eguzk *GizAuz* 148. *Bost zugatz mardul, arnariz beterik adaburu*. Or *Poem* 538. *Janari mota guzietatik. Edari bikañenak. Frutak (arnariak)*. NETx *Nola* 14. *Ereiteko arnari-azia*. Or *Aitork* 410. *Arnari-zuaitz eta izakiak oro*. Ib. 173. *Ta oraiño guri etzaizkigu egiñez agertu, beren arnariz ezagu detzagun* (Mt 7, 20). Ib. 406. *Gazta ederra, arroz-esne ta arnari zenbait*. Etxde *JJ* 53. *Loikerizko alkartasun onen arnari (fruto) izan ziñan zeu*. Ib. 245. v. tbn. Ibiñ *Virgil* 44.

c. Mendigatxak Azkueri bidalitako gutuna (1903/XII/29; *apud* Irigoien 1957: 130):

“Bagoak, Arechak eta Artakarroak ekutendein frutiuari, erraitenzabei bagoarnari magalla, arecharnari, zi^a, eta artakarroarnari artazi”

(7) Testuen fidagarritasun eskala (Schneider 2003):

- a. Berehala jasoa (*recorded*)
 - Auzi-paperetan agertutako euskarazko esaldiak.
- b. Ondoren jasoa (*recalled*)
 - Isastik jasotako elkarrizketa; kroniketan jasotako balaka batzuk.
- c. Pentsatua (*imagined*)
 - Erdialfabetatuek idatzitako gutun pribatuak.
- d. Behatua (*observed*)
- e. Asmatua (*invented*)
 - Literatur testuak.

(8) Carlos V.ak mandazain batekin izandako elkarrizketa (Isasti c. 1620; *apud TAV* 3.2.7):

El emperador Carlos Quinto de gloriosa memoria gustaba de hablar bascuence, que por tener al confesor, capellán y médico bascongados, como se nota en su lugar, o por curiosidad aprendió algunas palabras; y así de personas fidedignas he sabido, que encontrando en el camino a un arriero de Navarra le preguntó en bascuence:

—*Mandazaya, nondic zatoz?* Arriero, ¿de dónde venís?

Y respondió:

—*Nafarroatic.* De Navarra.

Y luego le preguntó más:

—*Nafarroan gari asco?* ¿En Navarra hay mucho trigo?

Y respondió:

—*Bai, jauna, asco.* Sí, señor, mucho.

Concluyó el Emperador diciendo:

—*Nafarroan gari asco; batere, batere ez neretaco.* En Navarra mucho trigo, pero nada para mí.

(9) Grafia arazoak:

- a. <y> bokalikoa ala kontsonantikoa?: *yes* ‘ihes’ (Lazarraga, AL: 1154v, B12: 42); *Ya* ‘ea, ja’ (VP, XVIII. m.).
- b. txistukariak Hegoaldeko testu zaharretan: *aza* ‘aza, hatza’, *oso* ‘oso, otso’; *pensatu*.

(10) Hiperbatona:

Dioklezianek baino are kruelagoak
arteak iakinen ditu eta hanitzagoak. (*EZ Man* 1701-1702)

(11) Non hitz egin zen: Akitania, Errioxa, Arabako eta Nafarroako hegoaldea.

(12) Dialekto/hizkera ezezagun eta galduen berri ematen dute.

- Landucci.
- Arabako ipar-mendebaldeko hizkera.
- Hegoaldeko goi-nafarrera.

(13) Zenbat eta atzerago joan, orduan eta berdinago euskalkiak.

(14) Toponimia: -aga, -eta, -egi, -alde...

- (15) Hitz elkarketa eta eratorpen legeak: *betazal, artizar, artalde...* Orokorrak dira.
- (16) Ergatibo pl. *-ak /-ek < *-aga + ek* batetik badator, ez da horrenbestearainokoa iraganeko desberdintasuna.
- (17) Bizkaieraren kasua:
- Soziatiboan: *-gaz*.
 - ditut* vs. *dodaz*.
- (18) Objektu zuzena genitiboan:
- Kapanaga: *ilaen eta vicien juzgaetara*.
 - Otxoa Arin: *barcacioaren escatcea*.
 - Lazarraga: *aen gobernaceco*.
- (19) Hasperena:
- Araba: *Hurizahar, Elhossu* (1025).
 - Bizkaia: *Olhabeeçahar* (1013).
 - Gipuzkoa: *zuhaznavar* (1025).
- (20) Aoristoa:
- Etxepare: *meçu nençan*.
 - Leizarraga: *orhoit nendin*.
 - Axular: *Heldu nintzen*.
- (21) *ezan erroa:
- Arrasateko erreketan: *erre deçagun Mondragoe*.
 - Refranes y Sentencias*: *Daguiñac aguindua jan deçala, Uler ezac lenago ta yz eguic gueroago* (RS).
- (22) Aditzoina vs. Partizipioa.
- Zumarraga: *alegra vidi, esforca bidy*.

b. *Refranes y Sentencias: neca adi, lora ditean.*

Bibliografia

- Azkue, Resurrección M^a de, 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*, 2 lib., Bilbo & Paris: Paul Geuthner.
- Etxeberri Ziburukoa, Ioannes, 1981 [1627, 1669²], *Manual devotioñezcoa (Lehen zatia)*, P. Altunaren arg. Bilbo: Euskaltzaindia & Mensajero.
- Gorrochategui, Joaquín, 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo: UPV/EHU.
- Irigoyen, Alfonso, 1957, “Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue”, *Euskera* 2, 119-170.
- Lakarra, Joseba A., 1994, “Euskal hiztegi gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz”, *ASJU* 28:3, 871-884.
- ___, (arg.), 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Azterketa eta edizioa*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Mitxelena, Koldo, 1964a, *Textos Arcaicos Vascos*, Madril: Minotauro. Berrargit. OC, XII.
- Mitxelena, Koldo, 1964b, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia: Auñamendi. Berrargit. OC, V.
- Mitxelena, Koldo, 1981, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Berrargit. OC, VII, 517-543.
- Schneider, Edgard W., 2003, “Investigating Variation and Change in Written Documents”, in J. K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (arg.), *The Handbook of Language Variation and Change*, Malden, MA, Oxford & Victoria, Australia: Blackwell, 67-96.
- Ulibarri, Koldo, 2015, *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*, Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesi argitaragabea.
- Urgell, Blanca, 2002, *Euskal Lexikografia. Irakaskuntza proiektua*, Gasteiz: UPV/EHU.
- Urte, Pierre, [c. 1714], *Grammaire Cantabrique*, eskuizkribua (Sancho el Sabio Fundazioa: ZRV 3470). Argit.: W. Webster, *Grammaire Cantabrique Basque faite par Pierre d’Urte*, Bagnères-de-Bigorre: D. Barot.